

The background of the book cover is a painting depicting a battle scene at sunset. The sky is a deep, warm orange-red, with silhouettes of birds in flight. In the foreground, several warriors on horseback are silhouetted against the bright light of the setting sun. They are holding long spears, and the overall atmosphere is dramatic and somber.

Валерій Марценюк

Трагічна любов отамана
Артема

Вінниця, 2010 рік

Валерій Марценюк

Трагічна любов отамана Артема

«Автор»

2010

Марценюк В. П.

Трагічна любов отамана Артема / В. П. Марценюк — «Автор»,
2010

В цій книзі описана трагічна історія останніх років життя курінного Армії Української Народної Республіки, отамана Артема Онищука, який керував національно-визвольним рухом селян Брацлавщини (теперішні Тиврівський та Немирівський райони Вінницької області) у 1920 – 1921-му роках проти більшовицької окупації України. Це історія українського патріота підступно обманутого більшовицькою владою та жорстоко зрадженого коханою жінкою.

© Марценюк В. П., 2010

© Автор, 2010

Содержание

Від автора	5
1. Останній похід Дієвої армії УНР	7
2. На рідну Брацлавщину	10
3. Грудневий рейд об'єднаного загону	12
Конец ознакомительного фрагмента.	20

Валерій Марценюк

Трагічна любов отамана Артема

Від автора

Мій батько, Марценюк Пантелій Іванович, народився та прожив значну частину свого свідомого життя у селі Колюхів, колишнього Брацлавського повіту (тепер Тиврівський район Вінницької області). У своїх спогадах, опублікованих в першій частині трилогії «Над Бугом-рікою», він згадував трагічну долю відомого отамана Артема, керівника народних повстань 1920 – 1921-го років на теренах Брацлавщини. При більш детальному ознайомленні з цією яскравою особистістю виявилось, що Артем Євгенович Онишук, уродженець сусіднього з Колюховом села Соколинці, являється нашим порівняно недалеким родичем. Так батькова двоюрідна сестра Анастасія Григорівна Кулібачук (дочка його рідного дядька Григорія Марценюка) вийшла перший раз заміж за племінника Артема Онишука – Костянтина Кулібачука, та мала у цьому шлюбі двох дочок – Тамару і Тіну. Мати Костянтина, Тетяна Кулібачук (дівоче прізвище Онишук) була рідною сестрою Артема.

Найбільш відомим та доступним літературним твором, який описує підступне знищення отамана Артема і його загону більшовицькою владою, є оповідання Ерика Котляра «Конец бандинской вольницы», опубліковане у тенденційному збірнику оповідань про відомих чекістів. Не маючи інших історичних джерел, мій батько у своїй книзі теж виклав, майже повністю спотворену радянським офіціозом версію завершення життєвого шляху народного отамана. У викладі Е.Котляра, ця історія була явно наведена з метою облагородити жорстоку підступність образу основної героїні оповідання – Ельзи Грундман.

Ознайомившись з іншими, але вже документально підтвердженими історичними джерелами, я дійшов висновку, що є нагальна необхідність іще раз розкрити образи героїв історії Котляра зовсім з іншої їх сторони. Виходячи з цього було опрацьовано ряд історичних праць, архівних матеріалів та інших супутніх джерел з метою визначити найбільш історично-правдивий опис подій, що призвели у грудні 1921-го року до розстрілу Артема Онищука. Звичайно, що повністю відтворити події майже дев'яносторічної давності не є можливим. Тому автором було прийнято рішення підготувати художній твір, з його допустимими відхиленнями від лінії історичної правди.

Особливу вдячність автор хоче висловити кандидату історичних наук Костянтину Вікторовичу Завальнюку за надані ним матеріали, що ґрунтуються на дослідженні архівних джерел Державного архіву Вінницької області.

В.П. Марценюк

1. Останній похід Дієвої армії УНР

21-го листопада 1920-го року Дієва армія Української народної республіки практично припинила своє існування. Ряд фатальних помилок Головного отамана, по суті дубльовані командармом Михайлом Омеляновичем —

Павленком, який так і не наважився діяти всупереч волі Симона Петлюри, призвела до втрати ініціативи в наступі, який розвивався з території Польщі через Вінниччину у напрямку центральної України. Трагедія української армії завершилась, однак до завершення трагедії українського народу ще залишались довгі роки і десятиріччя [1].

Курінний Артем Онищук відступав разом з залишками свого куреня у напрямку залізничної станції Волочиськ, де мала бути організована переправа особового складу через річку Збруч на територію Західної України, що відходила до Польської республіки. Особовий склад куреня за ці десять днів, що пройшли в безперервних боях розпочинаючи з десятого листопада, скоротився у своїй чисельності з чотирьох сотень до восьмидесяти активних шабель. В тому, що червоні розпочнуть незабаром свій наступ на українські території, які відходили їм за Ризьким договором, не сумнівався ніхто. Були тільки деякі сумніви, що цей наступ буде розпочатий саме десятого листопада і саме о сьомій годині ранку.

Командування української армії, отримавши результати Ризького мирного договору, теж планувало стати до наступу з метою подальшого визволення України від червоної московської навали. Тепер уже всім стало зрозуміло, що поляки свої територіальні питання вирішили і подальша збройна боротьба лягає одноосібно тільки на плечі двадцятитисячної української армії, якій протистояла майже мільйонна армія Радянської Росії.

Сьомого листопада на військовій нараді у містечку Ялтушків командарм армії УНР Омелянович-Павленко оголосив рішення призначити наступ на 11—12 листопада 1920 року. Перемир'я, що розпочалось між воюючими сторонами 18-го жовтня 1920-го року закінчувалось дев'ятого листопада. Здавалось цілком логічним було б розпочати воєнні дії зразу ж по завершенню терміну перемир'я вже десятого листопада. Ці дії можна було б розпочати і набагато раніше, враховуючи той факт, що керівництво УНР не було однією з сторін у ризьких переговорах, а тому й не брало на себе зобов'язань по припиненню бойових дій.

Таку позицію обстоював командир 3-ї Залізної дивізії армії УНР генерал-хорунжий Олександр Удовиченко. Він слушно зауважував, що переговори в Ризі, де українська сторона була представлена тільки маріонетковим урядом радянської України, який діяв у Харкові, не можуть проходити в інтересах української державності. Тому підписання мирного договору між поляками з однієї сторони і червоною Росією з іншої призведуть тільки до чергового перерозподілу території України між Польщею та Росією. А тому потрібно продовжувати боротьбу та розраховувати на власні сили.

За думкою Удовиченка Армія УНР повинна відновити воєнні дії тоді, коли буде більше шансів на перемогу. Очікувати результатів конференції у Ризі не було жодної потреби, все було і так повністю ясно. Переконливі аргументи Удовиченка вплинули на командарма Омеляновича-Павленка і він провів опитування командирів дивізій. Результати опитування спонукали командарма віддати наказ армії УНР перейти першого листопада 1920-го року у наступ, щоб знову кинутись на ворога, який ще не встиг в повній мірі оправитись від поразок попередньої кампанії.

Однак, за декілька годин до початку наступу, командарм несподівано віддав наказ його відкласти. Це була вже друга з ряду найбільш фатальних помилок керівництва УНР, що беззаперечно і призвели до повної поразки національно-визвольних змагань українського народу. Перша фатальна помилка Симона Петлюри і його оточення у передостанній визвольній кампанії, полягала у втягуванні української армії у стан перемир'я, в той час, як її наступ на терени

України успішно розвивався. До третьої з фатальних помилок керівництва армії УНР слід віднести явну втрату ініціативи у часі початку наступу уже після закінчення перемир'я.

Залишки куреня Артема Онищука прискорено рухались польовими дорогами з містечка Сатанів у напрямку Волочиська. Був розрахунок виїхати на дорогу Проскурів-Волочиськ, оминувши справа містечко Війтівці. Вершники були дуже втомлені останніми боями з переважаючими силами червоних і буквально падали з ніг. Вечоріло, тому Артем вирішив зупинитись на нічліг десь за Війтівцями біля виїзду на дорогу, з тим щоб дати своїм козакам хоч невеликий перепочинок. Звичайно, бажано було б проскочити шлях до Волочиська чим швидше, з тим щоб стати на спочинок вже на польській території. Проте була надія, що і червоним потрібно відпочивати, а тому вони теж ймовірно призупинять свій наступ у нічний час. А вранці, тільки но перші промені сонця оголосять про настання світанку, курінь не більш як за півгодини промайне той десяток кілометрів, що zostались до переправи.

Побачивши обіч виїзду на дорогу Проскурів-Волочиськ невеликий сосново-листяний лісок, Артем дав команду куреню завернути в той лісок і зупинитись на ночівлю. Вершники спішилися, прив'язали коней до стовбурів навколишніх дерев, і розпочали потихеньку готувати собі нехитру вечерю та стелити постелі з листя та гілок. Наступила вже третя декада листопада. Подільські ночі ставали все прохолоднішими і прохолоднішими та періодично супроводжувались пронизливими вітрами з дощем. Хоча період заморозків ще не розпочався, однак нічна температура вже інколи знижувалась до трьох-п'яти градусів, що не додавало особливого комфорту годинам нічного відпочинку.

Розпорядившись через свого помічника виставити зовнішню охорону стоянки, Артем і собі розпочав вимощувати місце для ночівлі. Знайшов невелику заглибину між коренями старої липи, наламав гілок ліщини та застелив їх зверху шаром сухого листя. До того, як готувати постіль у лісі, Артем був при звичаєний ще з дитинства. Недаремно він виріс та змужнів у мальовничому подільському селі Соколинці, що розкинулось на одному з берегів річки Південний Буг [2].

По обох берегах цієї річки, як в сторону села Кліщів, так і в сторону сіл Потуш, Шендерів та Никифорівці росли гарні ліси та лісочки. І Артем не раз у дитинстві, спочатку з батьком, а потім і гуртом з своїми товаришами блукав по тих лісах та лісочках, розшукуючи гриби, або ставлячи пастки на лісову звірину. Інколи в лісі їх заставала темна ніч, і вони часто зоставались там на ночівлю. Батько з матір'ю та сестри Артема вже добре знали ту звичку сина та брата, а тому особливо не турбувались, очікуючи на його повернення наступного дня.

Осіння ніч пройшла доволі тихо і спокійно, тільки з сторони Волочиська долинав приглушений гул потягів та бронепоездів, що спішно відходили по мосту через Збруч на польську сторону. З дороги, що пролягала обабіч ліска, цілу ніч долинав скрип безлічі возів, які рухались не зупиняючись у темноті в напрямку Волочиська. Коли перші промені сонця пробілились крізь лісову гушавину Артем прудко підхопився на ноги і в лісі гулко пролунала його команда:

– Увага! Всім швидко піднятися та готувати коней.

За десять хвилин курінний віддав наступну команду.

– По конях, за мною.

Курінь потихеньку вибрався на дорогу і тільки-но збирався направитись в сторону Волочиська, як хтось із козаків вигукнув:

– Друже курінний, дивись, справа червона кіннота!

І дійсно, зі сторони Війтівців на Проскурівській дорозі показала голова великої колони кінноти. Судячи по вершнику у червоному кашкеті, що летів на чолі колони, то була кінна бригада Котовського. Враз над куренем Артема і колоною котовців розпочала вибухати шрапнель. Це батарея з восьми гармат Залізної дивізії відкрила вогонь по червоним. Зрозумівши, що гарматний вогонь своєї ж артилерії може накрити і вояків його куреня, Артем подав команду

усім звернути з центральної дороги вліво у сусідній ярк. За кілька хвилин залишки куреня сховались від обстрілу у тому ж ліску, де провели попередню ніч.

Котовці теж не пішли в наступ прямо на батарею Залізної дивізії, а звернули з дороги вправо і розпочали обхідний маневр з тим, щоб зайти гармашам з тилу. Розстрілявши усі свої набої, та розтрошивши при цьому батарею червоних, що зненацька вискочила з Війтівець на відкриту місцину, батарея Залізної дивізії розпочала швидкий відступ у сторону Волочиська.

Спішившись у лісочку, Артем організував кругову оборону з козаків куреня, після чого зібрав на галявині вцілілих сотників та інших старшин. Старшини повагом розсілись на галявині, а курінний звернувся до них з такими словами:

– Панове-браття! Усі ми бачимо, що Дієва армія, опинившись сам на сам з більшовицькими ордами, зазнала нищівної поразки. Поляки нас зрадили і уклали з червоними ганебний мир, за яким мають нас роззброїти, інтернувати та кинути у табори. Наша задача на сьогоднішній день полягала в тому, щоб відійти на правий берег Збруча і скласти зброю. Ми ще можемо це зробити, переправившись через річку у зручному для цього місці. Звичайно, через міст у Волочиську нам це не вдасться, бо там вже котовці, але брід в іншому місці знайти ще можна, річка тут не дуже глибока та широка.

– Проте, браття, ми можемо показати і грабіжникам-більшовикам, що не все то мед, що ним здається, – продовжив курінний свою мову.

– А тому я хочу запропонувати вам, панове старшини, інший, більш лицарський вихід з цієї ганебної ситуації. Ми повернемося назад, на терени наших рідних Гайсинщини та Брацлавщини, звідки більшість з вас родом, щоб продовжити боротьбу. Адже дома і рідні стіни допомагають. Прошу, панове, висловлюватись, хто яку думку має.

Деякий час на галявині стояла тремтлива тиша, яку порушувало тільки ледве чутна тріскотня пострілів далекого бою. Цю тишу першим порушив сотник Галайда:

– Панове козаки! Всі ми разом пройшли ту криваву дорогу, що пролягла нам з листопада 1919 року, коли під ударами, як білих так і червоних ми змушені були відступити на польські терени. Тоді ми були союзниками поляків і вони до нас відносились з певною повагою, бо розраховували на підтримку у боях з більшовиками. А тепер ми хто для них будемо?! Так звичайно, ми будемо просто бидлом, будемо їх холопами, як це було вже не раз у нашій історії. Тому я підтримую думку курінного про повернення до рідних країв.

Наступним слово взяв чотовий Ковальчук:

– Браття! Не хочу я спокійно сидіти десь на чужині під сторожею польських жовнірів та перейматись думкою, що дома моїх батьків, братів і сестер грабують клятї більшовики. Тому я теж голосую за повернення.

Коли по черзі висловились усі старшини, виявилось що бажаючих інтернуватись до польських таборів серед присутніх немає, а тому зголосились за повернення до рідних місць. На завершення ради курінний Онишук сказав таке:

– Панове старшини! Ситуація у нас склалась така, що з цього моменту ми з стройового куреня Дієвої Армії УНР перетворюємось на самостійний повстансько-партизанський загін, а тому я не хочу щоб у наших лавах хтось зостався з примусу. Прошу вас запропонувати усім козакам, хто бажає перейти у Польщу, зголоситись до мене і вони можуть сьогодні ж залишити наш табір.

Коли ранком наступного дня курінь Армії УНР, а тепер вже повстансько-партизанський загін під проводом отамана Артема вирушив у зворотну дорогу до рідних осель, з його лав відділилось дев'ять вершників, які повернули своїх коней в сторону Збруча.

2. На рідну Брацлавщину

Шлях тепер уже повстансько-партизанського загону отамана Артема Онищука пролягав на рідну Брацлавщину через містечка Ярмолинці, Віньковці, Ялтушків, Копайгород, Шпиків, Тиврів. Старшині та козакам загону було зрозуміло, що отаман хоче повернутись у рідні місця, які він знав як п'ять пальців на своїй руці. Це дозволило б загонові певний час маневрувати, уникаючи прямих сутичок з більшовицькими військами. В той же час повністю таких сутичок уникали все ж не вдавалось. Більшовики, звільнивши внаслідок миру з поляками свої регулярні військові частини, кинули їх на боротьбу з залишками Дієвої Армії УНР та регіональними повстанськими загонами.

Одним із таких загонів був загін Марусі Соколовської, який під тиском переважаючих сил більшовиків відступив з рідного Горбулева, що під Радомишлем, на терени Брацлавщини. Ситуація змусила отаманів Артема та Марусю об'єднатись у боротьбі проти спільного ворога. Окрім загону Марусі Соколовської на початку грудня 1920-го року до загону Артема Онищука приєдналися також загони отаманів Лихо, Якубенка та Вінтоненка. Об'єднаний загін, під загальним командуванням Артема у цей час нараховував більше п'яти сотень чоловік і мав на озброєнні цілу батарею з восьми гармат [3].

Перша зустріч отаманів Артема Онищука та Марусі Соколовської відбулась у будинку лісника, що знаходився біля села Никифорівці Брацлавського повіту. Будинок цей був побудований у центрі досить великого лісу, який простягався між селами Потуш та Никифорівці, і знаходився на значній відстані від основних доріг. Це дозволяло Артему надійно організувати охорону розмістивши по околицях лісу дозорні пости. Будинок лісника з господарськими будовами був побудований добротно і дозволяв забезпечити розміщення усіх семи десятків козаків загону Онищука.

Артем і раніше, воюючи у загонах Ананія Волинця, зустрічався з братами-отаманами Соколовськими, але їх наймолодшу сестру Олександру, котра, як отаман, прийняла псевдонім Маруся, бачив сьогодні вперше. Перед ним стояла струнка, невеличка за зростом, ще зовсім юна дівчина, що була одягнута по-мужеськи в теплий козушок. Козушок був переперезаний патронними стрічками та поясом, на якому висіли кобура маузера і коротка шабля. Перше на що звернув увагу Онищук, так це на гострий погляд очей отаманші, що немов би пронизував усе його єство запитанням – хто ти є, і чи можу я на тебе покластись у бою? Цей юний погляд явно випромінював не жіночу лагідність, а швидше вояцький запал. Образ отаманші доповнював короткий карабін закинтий через її тендітне плече [4].

Отаманша їздила верхи, як заправський козак і досить добре володіла карабіном. Як і її брати, була відважною, а серед повстанців користувалася заслуженим авторитетом. Не дивно, що після смерті братів вона перейняла провід над їх загonom.

Олександра Соколовська була останньою дитиною в родині вже немолодого козака Тимоша Соколовського, що з тільки з йому відомих причин прибував у глухе село Горбулів аж з Чигирини. Однак, саме в Горбулеві знайшов Тиміш ту жінку, яка народила йому вісьмох дітей. Явдоха, а так звали його жінку, походила з досить багатого роду місцевих міщан Квасніцьких. Оженившись, побудував Тиміш оселю поряд з церквою, у якій влаштувався працювати дяком. У цій церкві охрестив своїх чотирьох синів Степана, Василя, Дмитра, Олексія і трьох дочок Ганну, Віру, Устину, а в грудні 1902 року, четверту наймолодшу Олександру.

Народженні все ж у козацькій сім'ї сини дяка Тимоша Соколовського не змогли не стати на захист української державності у 1918-му році. Першим у руки зброю взяв наймолодший син Тимофія Олексій, якому на той час було усього вісімнадцять років. Наприкінці листопада 1918-го року, почувши заклики Українського національного союзу, він організував з молодих звитяжців Горбулева та навколишніх сіл Корчівки, Сліпиць, Головина свій перший загін

і пішов з ним визволяти від гетьманців повітове містечко Радомишль. А потім довелося протистояти більшовикам, що прийшли з Росії грабувати український хліб, цукор, олію та сало. Цього разу піднятися супроти грабіжників Олексія попросив повітовий комісар Мордалевич, який з цією метою приїжджав до Горбулева. На чолі загону з двох сотень козаків знову пішов тоді Олекса вже більшовиків гнати з Радомишля.

На жаль, доля відвела Олексію дуже коротке життя і в січні 1919-го року він загинув. Трагедія сталася у містечку Коростишів на мосту через річку Тетерів. Прогнавши більшовиків із рідного повіту, він на чолі загону козаків повертався з Коростишева до Радомишля. І, раптом, з сусідньої з мостом хати пролунав смертельний постріл...

Шаблю отамана підхопив старший брат Дмитро. При ньому загин Олексія Соколовського збільшив свою чисельність до п'яти сотень вояків. Дмитро не менш вперто, ніж його брат, викурював з української землі грабіжницькі полки більшовиків, що як сарана повзли і повзли на Україну з голодної Росії, зруйнованої революцією. Штабом загону повстанців на той час став керувати сивий, але ще не зломлений своїм 67-річним віком, батько Тиміш Соколовський. Отамани Олекса та Дмитро, хоча і були на чолі загонів, однак завжди прислухались до його мудрих порад.

Олександрі Соколовській на той час було тільки шістьнадцять років. Вона щойно завершила навчання у четвертому класі Горбулівської гімназії і певний час вчителювала у церковно-приходській школі. У загонах братів Саша виконувала роль зв'язкової. Обдарована даром переконання, вона їздила по навколишніх селах та агітувала селян виступити на захист свого майна і осель. Зодягалась Олександра у коротку спідницю, синю чумарку, чоботи з острогами та сіру шапку з червоною стрічкою. На цій стрічці був виписаний синім чорнилом гарним каліграфічним почерком заклик: «Смерть ворогам України!».

Бойовий шлях Дмитра, як і у його брата Олексія виявився теж досить коротким. На отаманському місці братів заступив Василь Соколовський, військова дорога якого виявилась ще коротшою. Невблаганна доля відвела братам Соколовським для боротьби з ворогами України дуже мало часу. Після загибелі Василя, повстанську бригаду очолила наймолодша сестра, яка взяла собі ім'я-псевдонім Маруся і мала на той час усього тільки сімнадцять років.

Після злуки з іншими отаманами об'єднаний загін на початку грудня 1920-го року розташувався у старих окопах у лісі за десять верст від Гайсина. Цей укріплений район залишився ще з часів війни 1914-го року та призначався для організації нової лінії оборони у випадку відступу військ царської армії. Окрім глибоко виритих та добре облаштованих деревом окопних комунікацій тут також були непогано побудовані бліндажі та вогневі точки, що дозволяло розраховувати на зимівлю загону у цілком пристойних умовах.

Тому командування об'єднаного загону прийняло рішення провести підготовку бліндажів і комунікацій до зимового базування. Не затягуючи цього питання увесь особовий склад приступив до приведення бази свого розташування до жилого стану. Розпочалися роботи по укріпленню стін та дахів бліндажів, утепленню приміщень та встановленню в них дров'яних пічок. Окремим підрозділам, що мали через своїх козаків зв'язок з місцевими селянами, вдалось навіть дістати та встановити в бліндажах залізні пічки-буржуйки.

Господарська частина зайнялась заготовлюванням провіанту, для чого на околиці бази періодично споряджались продовольчі загоны. Ці загоны, перш за все спорожнявали продуктові запаси навколишніх осередків більшовицької влади, які готувались для відправки в сусідню Росію. Звичайно, така діяльність не могла zostатись непоміченою владними структурами більшовиків, бойові частини яких на той час, в результаті миру з поляками, були повністю кинуті на боротьбу із залишками армії УНР.

3. Грудневий рейд об'єднаного загону

Відтак обживатись у теплих бліндажах повстанцям довелось недовго. Проти об'єднаного загону під проводом отамана Артема командування Червоної армії кинуло у бій 216-й полк 24-ї дивізії. Цей полк явно переважав у живій силі об'єднаний загін і тому на раді отаманів було вирішено не вступати з ним в прямі позиційні бої. Отамани прийняли рішення застосувати тактику партизанської рейдової війни, яка полягала у постійній зміні місця дислокації загону. Така тактика повинна була дати можливість спробувати уникнути повного знищення загону.

Інформацію про підготовку каральної операції проти повстанців передав у штаб повстанського загону один із працівників гайсинської міліції Петро Кендзик. Ще у 1917-му році він розпочав працювати у гайсинській повітській міліції під керівництвом Ананія Волинця, та так і продовжував свою службу при радянській владі. Петро всі ці буремні роки сумлінно виконував свої обов'язки по підтриманню революційного порядку у Гайсинському повіті і був залишений на цій службі радянською владою. В той же час він в душі щиро співчував борцям за українську ідею, а тому і не втримався, щоб не повідомити Артема Онищука про прибуття в місто частин 216-го полку.

В ці дні повітова міліція отримала оперативне розпорядження ЧК про необхідність підготовки особового складу в Гайсині та навколишніх селах і містечках до сприяння наступу 216-го полку на загін Артема. Отримавши розпорядження повідомити міліцію містечка Гранів, Петро сів на свого коня, що був прив'язаний у повітці повітової міліції та направився на окраїну Гайсина. Там на вулиці Яблуневій проживала сім'я його рідного брата Миколи. Самого Миколи дома не виявилось, була тільки його дружина Ганна, огрядна жіночка середнього віку та зросту, з яскравим рум'янцем на щоках, яка до того ж доводилась Петру кумою по молодшому сину. На подвір'ї біля реманенту порався також один з племінників Петра – Павло.

– Доброго дня Ганно! А де це мій непосидючий брат гуляє, що таку гарну жіночку залишає на самоті? – обережно звернувся лагідним тоном Петро до жінки, знаючи про її гострий язик.

– Та де ж він може бути, казав, що на рибалку йде, щоб рибки на вечерю упіймати. Але не дуже я йому вірю, знаю що до молодниць ласий, то згодом піду перевірю у який став він своє вудилище закидає, – також майже жартома відповіла Ганна.

– То сходи, кума, сходи та перевір, а поки що насип мені свого смачного борщу, бо як той пес зголоднів на клятій роботі. Та поклич сюди Павла, допомога його мені тут терміново знадобилась. Хочу послати його в Гранів з повідомленням для тамтешньої міліції, – проговорив Петро.

– Та ти що, Петро, він ще майже дитина, мо, що ще там тобі наплутає! – не втерпіла, щоб щось не заперечити, Ганна.

– Та ні, вибач, вже шістнадцятий рік йому йде, яка ж він ще дитина. Та й нехай привчається до справи, може вдасться його до нас на роботу прилаштувати, – заперечив кумі Петро.

Почувши про роботу, Ганна більше не стала заперечувати куму, насипала йому гарний полумисок паруючого борщу, поклала поряд ложку, цибулину, краєць хліба та пішла собі поратись по господарству. Прислухаючись до діалогу матері з дядьком, Павло поволі підійшов до столу з німим запитанням у очах.

– Сідай племінничку, та послухай мене уважно. Добре пообідай, потім візьмеш коня і поїдеш у містечко Гранів до тамтешнього начальника міліції Грищенка. Повідомиш йому розпорядження, щоб приготував свій загін самооборони до можливих восьмого числа бойових дій між повстанцями, що знаходяться в гайсинському лісі та червоними військами, – напівголосно розпочав Петро розтлумачувати племіннику суть завдання.

– І ось, Павле, далі слухай дуже і дуже уважно. Поїдеш до Гранова по дорозі, але на зворотному шляху, коли вже стемніє, стиха завернеш до лісу. Там знаходиться загін повстанців під проводом Артема Онищука. Знайдеш отамана, тільки йому одному без свідків, передаси від мене привіт і розкажеш ту ж інформацію, що її ти повезеш у Гранів, – завершив Петро свій інструктаж.

– А я встигну до вечора повернутись додому? – в очах у Павла промайнув неприхований страх.

– Думаю, що до опівночі повернешся. Але май собі на увазі, що про прогулянку лісом нікому ні слова, бо тут легко можна втратити голову. Добре зтямив?! – промовивши ці слова Петро закінчив обідати та прудко піднявся з-за столу.

Після обіду, Павло щоб обійтись без чергових напучувань матері, яка поралась біля печі, крадькома прошмигнув у конюшню, осідлав коня та, підганяючи його лозиною, прудко поскакав по дорозі у напрямку Гранова.

Ще звечора сьомого грудня, не очікуючи нападу червоних, що мав, за інформацією з Гайсина, відбутись завтра вранці, колона об'єднаного загону вирушила в дорогу. Колону, яка розтягнулась на півкілометра по дорозі у напрямку села Шура-Бондурівська, на прудкому гнідому коні очолював сам отаман Артем. За ним рухались козаки його загону, потім козаки загонів отаманів Марусі, Вінтоненка та Якубенка. В центрі колони розташовувався кінний обоз з провізією та гарматна батарея із боєзапасом. Замикав колону ар'єргард з козаків отамана Лихо. Таке розташування колони об'єднаного загону дозволяло швидко, у випадку нападу червоних, розгорнути оборону навколо центрального ядра колони, що складалось з обозу та гармат. Окрім того, голову колони та її хвіст контролювали найбільш досвідчені у бойовій справі отамани.

Тут слід зупинитись на тому, що як Артем Онищук, так і отаман Лихо, зовсім не були «отпетими бандитами», чи «матерями уловниками», як про те розпиналась на усіх газетних шпальтах та по всіх кутках України пропагандистська машина радянської влади. Така характеристика підходила швидше усього до червоного героя-комбрига Котовського, який у ті буремні роки протистояв армії УНР та повстанцям. Той дійсно у свій час був і бандитом і «материм уловником», отримавши за це десять років каторги та судовий присуд до «вищої міри».

В той же час як Лихо, так і Артем Онищук були бойовими офіцерами спочатку царської, а потім армії Української народної республіки, що пройшли добрий вишкіл румунського фронту, а потім фронтів армії УНР.

Окремо слід зауважити, що отаман Лихо (а це було псевдо отамана, справжнє прізвище якого було Дорошенко) був у свій час, як і Артем Онищук, кадровим офіцером армії УНР. У 1919-му році Симоном Петлюрою йому було присвоєно чин підполковника армії УНР, як командир першого Надбужанського повстанського полку [5]. Дорошенко був сином священника Кам'янець-Подільської губернії, мав на той час вік тридцять три роки, знав декілька мов, був колишнім поручиком царської армії. Після відступу військ Директорії на територію Польщі, Дорошенко проживав у селі Четвертинівка, його тестем був бершадський священник.

Наприкінці 1920-го році Лихо організував повстанський загін із селян сіл Четвертинівки, Гордіївки та Летківки теперішнього Тростянецького району. Цей загін станом на дев'ятнадцяте листопада 1920-го року нараховував біля тридцяти бійців. Однак вже 22-го листопада 1920-го року загін отамана Лихо, збільшившись до чотирьох десятків піших повстанців і двадцяти вершників, та на 37-й версті Христинівської залізниці (між Білоусівкою та Тростянцем) захопив більшовицький поїзд, що у місцевому лісі заготовляв дрова. Повстанці підірвали два вагони із снарядами, забрали багато зброї та набоїв, вбили співробітника Єлисаветградського Губернського ЧК, який керував командою поїзда, захопили у полон червоноармійців-новобранців. У відповідь на успішні дії повстанців більшовики в селі Летківка взяли сотню заруч-

ників, спалили одинадцять будинків, а на село наклали контрибуцію в розмірі п'яти мільйонів карбованців.

В кінці листопада 1920-го року Лихо провів формально-примусову (для введення в оману радянської влади) мобілізацію в селі Оляниця. Усе чоловіче населення села пристало до повстанців, завдяки чому його загін збільшився до чотирьох сотень. На той час у загоні знаходився навіть колишній помічник начальника міліції містечка Тростянець – Білявський, а також якийсь священник, що виконував обов'язки завгоспа. Загін отамана Лихо у всьому нагадував регулярну військову частину: у ньому регулярно проводились стройові заняття, суворо дотримувалась дисципліна (козакам категорично заборонялися грабежі, пиятика тощо). За невиконання наказів винних карали шомполами, а якщо це було вдруге – то навіть і розстрілом.

Майже аналогічна біографія була у отамана Артема. Артем Євгенович Онищук народився 1891 року (за неточними даними) у селі Соколинцях Брацлавського повіту (тепер Тиврівського району). Батьки його були незаможними селянами, однак змогли забезпечити сину можливість отримати освіту, достатню для подальшої праці народним учителем. Артем ріс розумним та кмітливим хлопчиком. Навчаючись у церковно-приходській школі, цікавився церковною службою, що в подальшому допомогло йому у армійській службі [2].

Закінчивши однорічний педагогічний курс, і отримавши відповідне свідоцтво, Артем склав іспит у раді Вінницької церковно-учительської школи, у зв'язку з чим йому було присвоєно звання вчителя церковно-приходської школи. Будучи призваним перед початком війни 1914-го року до царського війська він у 287-му Жмеринському полку видав себе за дяка та відправляв службу у полковій церкві.

Після початку імперіалістичної війни Артем воював на румунському фронті, де став повним георгіївським кавалером і отримав офіцерський чин прапорщика. Демобілізувавшись у 1917-му році, Артем повернувся до мирного життя і вчителював деякий час на Гайсинщині. Однак, вже в кінці 1918-го року він, відгукнувшись на заклики Ананія Волинця, в листопаді того ж року вступає до його загону, а дев'ятого лютого 1919-го року стає сотником четвертої сотні 61-го полку 19-ї дивізії Армії УНР [1]. Першим командиром цього полку, що був створений 25-го січня 1919-го року на базі куреня імені Симона Петлюри, був призначений підполковник Волинець. В подальшому Артем Онищук отримав чин курінного армії УНР (приблизно відповідає посаді командира батальйону сучасної армії).

Але знову повернемося до подій сьомого грудня 1920-го року, коли колона загону вирушила у свій рейд. Маршрут об'єднаного загону був прокладений отаманами в основному через ліси Гайсинщини розпочинаючи від села Шура-Бондурівська. Пройшовши через села Верхівку, Василівку, В'язовицю, колона загону, під вечір наступного дня восьмого грудня, вийшла з лісового масиву біля села Бондурівка і направилась вже відкритою місцевістю у напрямку сіл Яри та Хвостівці (тепер це одне село Ковалівка).

Однак і червоні тим часом не дримали. Їх командування, отримавши телефоном повідомлення з сіл, через які проходили повстанці, терміново передислокувало з Гайсина по залізничній колії Гайсин-Вінниця штабну роту 216-го полку. Роту швидко по тривозі завантажили у два товарні вагони та доставили вільним локомотивом на станцію Вітівці, що знаходилась буквально поряд з селом Яри. Дякуючи оперативній доставці, ця рота встигла зайняти оборону перед селом на шляху руху колони ще до вечора восьмого грудня.

Коли передова чота загону Артема наблизилась до окраїн села, то була обстріляна рясним градом куль. Втративши одного з козаків, роз'їзд повернув назад і спішився у видолінку перед селом. Позиція червоних була досить вигідною, вони зайняли оборону по краю сільського вигону. Обабіч цього вигону проходила польова дорога, яка вела з Бондурівки в село Яри.

Командир чоти одразу ж послав одного козака з донесенням до отамана. Надворі вже сутеніло, хоча була тільки п'ята година пополудні. Дорогу до села та навколишні поля груднева

погода припорошила і підморозила легким сніговим покривом. Зима явно вступала в свої беззастережні права, не залишаючи осені жодного теплого дня.

Почувши часті постріли, колона зупинилась на відстані одного кілометра від села у невеликому лісочку. Незабаром один за одним помчали гінці до отаманів об'єднаного загону з запрошенням терміново прибути на нараду до головного отамана. Артем, спішившись з свого коня, присів на край одного з обозних візків, очікуючи наближення отаманів. Йому було цілком зрозуміло, що на цей раз бою уникнути не вдасться. З одного боку, попереду колони розташувалася заслін червоних, з іншого боку, позаду колони на п'яти наступав 216-й полк червоних. Виходу практично не було, потрібно було вступати у бій.

Усі отамани зібрались біля візка за якихось півгодини. Першою прискакала Маруся, потім Вінтоненко з Якубенком. Останнім прибув отаман Лихо. Спішившись, усі отамани розташувались на обозному візку поряд з Артемом. Першою запитання задала, як то, напевно, і мало бути, запальна Маруся.

– Артеме, ми чули постріли зі сторони села, що там сталося? – ковтаючи слова від поспіху та хвилювання проговорила юна отаманша.

– Та сталося те, що й мало статись, тільки от не дуже очікувано. Я поки що не знаю, хто нам перепинив шлях, цілком можливо, що це місцевий міліцейський загін. Однак по рясності обстрілу мого передового загону, схоже на те, що там досить значна чисельність вояків, – трохи подумавши відповів Артем.

– Думаю, що нам потрібно спробувати провести гарну розвідку, перш ніж прийняти якісь заходи до бою. А без бою, теж аж ніяк – позаду на п'яти наступає 216-й полк, що йде за нами з під самого Гайсина, – продовжив свою думку Артем.

Наступним слово взяв отаман Лихо:

– Панове отамани, я підтримую думку Артема, що нам доведеться вступати у бій, бо інакше зостанемось і без обозу з провіантом і без гармат. Однак потрібно терміново провести стиха ретельну розвідку та дізнатись, хто перед нами і скільки їх. Я пропоную розшукати в загонах і послати у розвідку тих, хто народився, або жив у цьому селі, чи у селі Хвостівці – воно знаходиться поряд.

Тут в свою чергу подав голос отаман Вінтоненко:

– А знаєте що, у мене в загоні є один козак, на ім'я Охрім, то він саме із села Яри і буде.

Терміново послали посильного за Охримою, який прибув за якихось десять хвилин. Коли Охрім підійшов до отаманів, то Артем промовив:

– Друже Охрім! Ми тебе покликали на допомогу, тому що ти з села Яри, що перед нами і, напевно, добре знаєш, як можна тихо проникнути в село та дізнатись, хто нам заступив шлях і скільки їх там. Але потрібно розвідку провести дуже обережно та дуже швидко, бо позаду нас полк червоних.

Похмурий Охрім, що трохи потерпав від того, чому це він терміново знадобився отаманам, тепер повеселів і бадьоро відповів:

– Не сумнівайтесь панове отамани, тут у мене багато родичів і побратимів, тож через годину-дві будемо усе знати.

– Добре Охрїме, ти ж розумієш, як ми на тебе покладаємось. Тож не пізніше як через дві години чекаємо тебе з новинами, – закінчив свою думку Артем, – з Богом!

Охрім підніс руку до своєї шапки і тихо зник у сутінках. Отамани тим часом розіхались по своїх загонах, проінформували старшин про плани ради отаманів, розпорядились бути готовими до бою і по тому повернулись до попереднього місця збору. Охрім прибув навіть трохи раніше призначеного часу. Відхекавшись, він почав свою розповідь:

– Панове отамани, на жаль, перед нами не просто міліцейська залага. Міліція знаходиться поряд у селі Хвостівці у будинку сільської ради. Їх там шестеро, що теж досить щоб нас гарно постріляти, коли ми будемо проходити через село. А перед нами регулярна рота 216-го полку,

яка була терміново сьогодні перекинута потягом з Гайсина, щоб організувати тут засідку. І вони це встигли зробити. У роті десь, за оцінками моїх односельців, біля сотні бійців, то вони можуть нанести нам відчутні втрати, особливо вдень.

Почувши оповідку Охріма отамани на деякий час притихли. Кожен думав над тим, що можна зробити, щоб втрати об'єднаного загону були якомога меншими. Першою, як завжди, озвалася Маруся:

– Охріме, а на твою думку, що нам потрібно було б зробити?

Охрім трохи помовчав, почував потилицю, розгріб заскоружлими селянським пальцями свою чуприну, а потім стиха промовив:

– Я звичайно, тільки простий вояк, але на місці панів отаманів, я не чекав би до ранку, а напав би на тих червонозадих прямо сьогодні вечором, коли вони цього не дуже очікують.

– Добре Охріме, дякуємо за розвідку і твою пораду. Тепер ти можеш, поки що бути вільним, але знаходься десь поряд, бо скоро нам знадобиться, – промовив Артем.

На хвилину над обозним візком запанувала крихка тиша, усі задумались над планом бою. Затим слово взяв отаман Лихо:

– Панове, думаю Охрім правий, треба використати фактор неочікуваності. Напасти на червоних потрібно коли засутеніє, обійшовши їх стиха зі всіх сторін. І розпочати баталію потрібно тільки опісля того, як їх обстріляє наша батарея. Хоча воно і майже поночі, та ми маємо гарних гармашів, то думаю навіть у цей час вони червоних шрапнеллю щільно накриють, – Лихо замовк та запитально подивився на Артема. Незважаючи на те, що він і був вищим за посадою та званням в армії УНР, проте мав значно менший бойовий досвід і не приймав участі у Листопадовому поході Дієвої армії УНР 1920-го року.

– Я теж вважаю, панове-отамани, що саме так потрібно і зробити. Але додатково іще необхідно нейтралізувати міліцейську залогоу у Хвостівцях, бо вони, почувши бій, влаштують нам по тому гарну засідку, – підвів підсумки по виробленню плану дій головний отаман об'єднаного загону.

– Пошлемо у Хвостівці Охріма з десятком піших козаків із мого загону, – додав свою думку до загального плану і Вінтоненко.

По завершенню ради отамани вирішили, що оточення роти червоних зі сторони поля бере на себе отаман Лихо, у загоні якого є багато піших козаків. А отамани Артем і Маруся із своїми кінними козаками нападуть на червоних із сторони дороги одночасно з пішими козаками Лихо. Напад відбудеться одразу ж по завершенню шістнадцятого пострілу батареї з восьми гармат. Гармати відкриють почерговий вогонь рівно о десятій годині вечора, коли усі бійці вийдуть на вихідні позиції.

В подальшому місцеві газети повідомили, що в ніч на дев'яте грудня 1920-го року в селі Яри (тепер – с. Ковалівка Немирівського району) повстанцями було вбито шістнадцять бійців 216-го полку 24-ї дивізії. Одночасно в селі Хвостівці (нині – теж село Ковалівка того ж району) повстанці побили, а потім відпустили шість міліціонерів.

Того ж дня повстанці проходили через села Головеньки, Боблів, Байраківку, Луку-Немирівську, Никифорівці у напрямі села Колюхів. Згідно офіційних джерел, «жодних збитків... бандити не вчинили. Насилля над населенням з боку банди не було» [6].

Щоб дістатись до села Колюхів потрібно було переправитись на протилежну сторону річки Південний Буг. Ця річка розпочинається у теперішній Хмельницькій області, протікає через Вінницьку, Кіровоградську, Миколаївську області та, утворивши широке гирло, впадає у Чорне море за шістдесят кілометрів від міста Миколаїв. Біля села Никифорівці ріка вже досить широка та глибока, і хоча на той час вона вже місцями затяглась кригою, проте було б дуже необачно розраховувати переправитись по тій кризі на протилежний берег. Тому і взяв Артем, який виріс у цих місцях, напрям на поромну переправу, що знаходилась між селами Никифорівці та Колюхів.

Село Колюхів розташувалося на відстані приблизно з півтора кілометри від річки Південний Буг [7]. В цю річку впадає малесенька притока, що розпочинається майже в центрі села з невеличкого джерела. По шляху протікання річечки в напрямі до Південного Бугу сільською владою з часом були побудовані широкі греблі, внаслідок чого утворилось декілька ставків. На початку двадцятого століття у селі нараховувалося три ставки, потім з часом їх кількість збільшилась вдвічі.

Назва села «Колюхів», судячи з усього, походила від слова «колюхи». Так від переправи через річку Південний Буг до села пролягає польова дорога, біля якої колись росли густі зарослі дикого терну всипаного колюхами до такої степені, що продертись через них було майже неможливо. Напевно саме тому в цих заростях і поселились перші жителі з тим, щоб знайти хоч якийсь захисток від частих набігів татар. З часом ці зарослі потроху розпочали зникати і тепер важко знайти навіть їхні сліди.

Через річку Південний Буг у її найвужчій частині, була налагоджена переправа до села Никифорівці за допомогою порому. Біля переправи зі сторони Колюхова знаходиться досить глибоке озеро-стариця, яке з'єднується невеликою протокою з річкою. Вода в озері була такою прозорою, що місцями проглядалось дно із зграйками грайливих рибок, що шмигали з сторони в сторону розшукуючи собі поживу.

Через поромну переправу селяни навколишніх сіл Колюхова, Соколинець, Канава та Дзвонихи часто їздили на ринок до міста Немирів і також до центру повіту містечка Брацлав. Для того щоб не доводилось довго очікувати зустрічних подорожніх на переправі майже постійно знаходився поромник. Оплату за свою працю він отримував від тих людей, яких переправляв через річку. На пагорбі біля переправи був викопаний земляний курінь, у якому влаштували гарну дров'яну пічку. Це дозволяло поромнику знаходитись на переправі також і в холодні осінні та весняні місяці. Зимою річка перемерзала і тоді через неї їздили саньми та ходили пішки.

Пором приводився в рух поромником і людьми, які переправлялись через річку. Для цього на металевий трос, що закріплювався на стовпах, встановлених на протилежних берегах ріки, і проходив через два стовпи розташованих на одній із сторін порому, надівався спеціальний привід. Привід був у вигляді дерев'яної рукоятки з отвором, через який просилувався трос. Привід легко пересувався по тросу при перпендикулярному положенні до нього. Коли привід завертали під кутом до троса, то його зчеплення з ним ставало настільки жорстким, що можна було тягнути пором по воді у потрібному напрямку. Пором мав вигляд великого дерев'яного квадратного корита з настеленою зверху дерев'яною палубою. Розміри сторін цього корита досягали десяти метрів, що дозволяло перевозити на ньому не тільки людей, але й худобу, коней та вози.

На окраїні села зі сторони, що вела від річки Буг знаходилась садиба професора психоневрології Миколи Попова. Будинок професора стояв на в'їзді до садиби, яка навкруги була обсаджена дубами, опоясана неглибоким ровом та огорожена колючим дротом. Садиба була гарно впорядкована і займала площу десь біля десяти гектарів. Половина цієї площі була засаджена молодим садом, а друга половина використовувалась під різноманітну городину. Професор практично в садибі не проживав і приїжджав з Одеси тільки на відпочинок. Коли усе ж знаходився у садибі, то до хворих не ходив, як його не запрошували. Лікували односельчан його жінка, яка майже постійно жила в садибі, і економка Антоніна Вертальська, отримуючи за свої послуги вдячність від селян продуктами. Перед самою революцією у кінці садиби був зведений новий двохповерховий будинок. До нового будинку від старого, зі сторони села, була прокладена широка дорога обсаджена з обох сторін пахучими липами.

Майже в самому центрі села знаходився будинок місцевого малопомісного поміщика Рублевського. Він був розташований на пагорбі біля великого ставу поряд з дорогою, що вела до сусіднього села Канава. Будинок поміщика був одноповерховим, добротним побудованим з

цегли місцевого виробництва. Перед будинком знаходився невеликий майдан, на якому росла стара сосна метрів зо тридцять висотою та метрів зо чотири в обхваті.

На протилежній до річки Південний Буг стороні села біля дороги у напрямі до села Соколинці знаходилося сільське кладовище. Перед кладовищем на досить великому майдані була побудована дерев'яна церква, в якій місцевий люд як розпочинав свою мандрівку в життя обрядом хрещення, так і закінчував її по шляху на погост.

Село Колюхів належало до Брацлавського повіту і славилось вирощуванням тютюну. Тютюн – теплолюбива культура, тому садили його селяни весною розсадою, яку отримували з парників. У відкритий ґрунт розсаду тютюну висаджували рядами на відстані до півметра у міжряддях та до двадцяти сантиметрів у ряду. Висота рослин досягала двох-трьох метрів. Листя на рослинах виростало розкішне, фікусоподібне у декілька рядів. Селяни його зривали, насильовали на мотузки, розвішували та сушили на сонці. Потім добре висушене листя складали в папушки і різали ножом на тонкі смужки. Часто тютюн у селян оптом закупували євреї, які держали тютюнові фабрики. Вони гарно платили за те золотими карбованцями. Ці карбованці потроху ховались на чорний день, як універсальна валюта, що мала свою ціну при будь-якій владі.

Коли об'єднаний загін переправився через річку, то розпитуючи зустрічних селян, які прямували до містечка Немирів, Артем дізнався, що у Колюхові знаходиться невелика залога з п'яти червоноармійців. Ця залога розміщувалась у будинку поміщика Рублевського і, судячи з розповідей селян, не дуже переймалась тим, щоб організувати належну охорону. Червоноармійці мали на своєму озброєні, окрім гвинтівок іще і ручний кулемет «Льюїс», а тому було необачно вступати з ними у відкритий бій.

Отримавши цю інформацію, Артем дав команду колоні зупинитись у невеликому ліску, що знаходився майже біля річки за озером-старицею. Передавши керівництво колоною об'єднаного загону отаману Лихо, Артем відокремив із свого загону десять козаків, один з яких був місцевим жителем, і з ними вирушив в сторону Колюхова. Артем і сам досить непогано знав навколишні місця, тим більше що в Колюхові проживала його рідна сестра Тетяна, яка нещодавно вийшла заміж за жителя цього села Івана Кулібабчука. До революції Тетяна служила в Одесі прислугою у професора Миколи Попова. Коли професор під час революції подався у Францію, Тетяна повернулася додому і невдовзі вийшла заміж за Івана.

Надворі вже сутеніло, тому Артем розраховував в цих сутінках стиха підійти до будинку Рублевського та, напавши на червоноармійців зненацька, роззброїти їх. Так воно і сталось. Загін увійшов у село зі сторони нового будинку професора, потім пройшов по окраїнній вулиці, що носила назву Садиби, і, промайнувши напрямки через городні ділянки селян та першу ставкову греблю, вийшов біля садиби Рублевського.

Одне з вікон будинку поміщика було яскраво освітлене керосиновою лампою, що стояла прямо на підвіконні. Заглянувши через це вікно всередину будинку, Артем побачив за столом у вітальні п'ятьох червоноармійців, які мирно вечеряли. Вони навіть не виставили зовнішньої охорони, розраховуючи на те що вночі повстанці нападати не будуть. Отаман дав команду двом козакам стати з гвинтівками до вікна, інші двоє взяли під спостереження підступи до будинку зі сторони майдану та вулиці. Опісля того, на чолі інших шести козаків, з маузером в руках Артем увірвався до будинку з криком:

– Усім руки вгору! Кинути зброю і без жартів, бо стрілятиму без попередження.

Червоноармійці, зненацька заскочені повстанцями за вечерею, слухняно підняли вгору руки з затисненими в них ложками та окрайцями хліба і заціпеніли від страху, очікуючи пострілів.

Однак Артем вирішив їх не вбивати, а тільки дав розпорядження закрити полонених у господарському приміщенні та виставив охорону. По тому він послав гінця до Лихо із звісткою, що село звільнене від більшовиків і колона може розквартируватись у ньому на ночівлю.

За годину основна частина об'єднаного загону була розміщена у новому будинку та інших господарських будовах садиби професора Попова. Загін Артема отаборився у будинку Рублевського. Отаман дав розпорядження своєму помічнику виставити на ніч охорону навколо будинку поміщика. Сам же Артем вирішив на хвильку завітати до сестри Тетяни, а потім заночувати до ранку у батьківському домі, який знаходився поряд за два кілометри у Соколинцях.

У вікнах хати родини Кулібабчуків ще світилось. Підійшовши до ганку Артем рукояткою револьвера вимогливо постукав у вхідні двері. Через декілька хвилин двері хати зі скрипом відчинились і на порозі з'явився із свічкою в руках кремезний невисокий чоловік. Глухуватим голосом він досить грізно запитав:

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.